

امام قُتیبَه بن سعید بغلانی

عبدالکریم غریق - هالند

امام شیخ الإسلام قتیبه بن سعید بن جمیل بن طریف بن عبدالله ثقفی بلخی بغلانی مکنی به ابورجاء عالمی برجسته، محدث ثقه و شاعری شیرین بیان و اصالتاً از ولایت بغلان افغانستان می باشد، که در قدیم از توابع بلخ بوده است. ولادت امام قتیبه بغلانی را موسی بن هارون در سال ۱۴۸ هجری قمری گفته، و می گوید: او در همان سالی متولد گردید، که اعمش در آن سال وفات یافت، و آن سال ۱۴۸ هجری قمری بوده است. (۲)

امام شمس الدین ذهبی می گوید: نامبرده در سال ۱۴۹ هجری قمری بدنیا آمد (۵). احمد بن سیار مروزی گفته است: امام قتیبه بن سعید در سال ۱۵۰ هجری قمری زاده شده است. محل تولد امام قتیبه بن سعید را در بلخ گفته اند، مورخین و علمای سیر نقل می کنند، که امام قتیبه بن سعید ابتداء در بلخ سکونت داشت، اما بعد از آن که به نزد امام مالک رفت، و در درس حدیث وی اشتراک نمود، در آن درس عالم و فقیه دیگری از سرزمین بلخ بنام ابراهیم بن یوسف بلخی نیز برای استماع حدیث در محفل امام مالک اشتراک داشت، بین امام قتیبه و عالم مذکور مناظره بوقوع پیوست، امام قتیبه اعتقاد او را به مذهب مرجئه آشکار نمود، و امام مالک فرد موصوف را از مجلس درسش بیرون کرد. عالم بلخی به اثر این برخورد از امام قتیبه بن سعید عقده مند و دلگیر شد، و وقتی به بلخ برگشت، با نفوذی که بر حکام و مردم داشت، زمینه اخراج امام قتیبه بن سعید را از بلخ فراهم نمود.

بعد از آن امام قتیبه به بغلان رفت، و در آنجا سکونت اختیار کرد. امام قتیبه شاعری شیرین بیان بود، و شعر نیز می سرود، چنانچه وقتی او را مجبور کردند، که بلخ را ترک گوید: شعری سرود، که ابیاتی از آن چنین است:

لَوْلَا الْقَضَاءُ الَّذِي لَا بُدَّ مُدْرِكُهُ
وَالرِّزْقُ يَأْكُتُهُ الْإِنْسَانُ بِالْقَدْرِ
مَا كَانَ مِثْلِي فِي بَغْلَانَ مَسْكَنُهُ
وَلَا يَهْرُ بِهَا إِلَّا عَلَى سَفَرٍ

ترجمه: اگر قضای الهی که تحققش امر حتمی است نمی بود، و نیز آن رزق و یا کمبود آب و دانه که خوردن آن در تقدیر و ازل هر انسان ثبت شده است نمی بود، جای هیچ انسانی همچو من در بغلان سرزمینی که تنها مسافر باید عبور کند نمی بود. (۴) امام ذهبی در کتاب سیر اعلام النبلاء آورده است: جمیل پدر بزرگ قتیبه بن

سعید بغلانی از جمله غلامان آزاد کرده شده آى حجاج بن يوسف ثقفى حاکم ظالم دوران اموى بوده است، که در عراق و خراسان از طرف عبدالملک بن مروان خلیفه وقت اموى ولایت داشت، و مرکز حکومت او بصره بود، و قتیبه بن سعید بن جمیل ثقفى برادرزاده و شیم بن جمیل ثقفى می باشد. (۲) احمد بن سيار مروزی می گوید: ابورجاء قتیبه مولای حجاج بن يوسف بوده، و قتیبه از موالی ثقیف می باشد، و او از کرامت پدر بزرگش در نزد حجاج می گفت: وقتی که حجاج بر روی تختش جلوس می کرد، پدر بزرگم بر روی صندلی به طرف راست او می نشست. امام قتیبه بن سعید بغلانی از نظر قیافه ظاهری مردی متوسط القامت و خوش روی بود، ریشی زیبا داشت، اما سرش طاس و بی موی بود. او مردی توانگر بود، اموالی زیاد و رنگارنگ و احشام بسیاری از چهارپایان از قبیل شتر، گاو و گوسفند داشت.

حافظ ابواحمد بن عدی جُرْجَانِی می گوید: اسم وی یحیی بن سعید و لقب وی قتیبه بوده است. حافظ ابو عبدالله محمد بن إسحاق بن منده اصفهانی می گوید: اسم وی علی بن سعید بوده است. بعضی از مورخین گفته اند: او را برادری بنام قدید بن سعید نیز بوده است. أصعِمِی می گوید: قتیبه مشق از قتب است، و قتب به معنی روده آى است، که آفتاب آن را خشک کرده می باشد، و از روی عناد آن را به افراد می گفتند.

امام قتیبه بن سعید بغلانی جهت تحصیل علم و گردآوری حدیث به اقطار و مدن مختلف اسلامی از جمله شهرهای بزرگ عراق مثل کوفه و بصره، شهرهای بزرگ حجاز مثل مکه و مدینه و شهرهای خراسان، شام و مصر سفر نموده است، چنان که محمد بن حمید بن فروة می گوید: از امام قتیبه بن سعید بغلانی شنیدم، که می گفت: اولین سفرم برای گردآوری حدیث و فراگیری دانش در سال ۱۷۲ هجری قمری به عراق بود، و من در آن هنگام ۲۳ ساله بودم. امام قتیبه بن سعید شخصیتی کثیر الروایت و پر حدیث بود، و بنا به گفته بعضی از محققین تعداد روایات او مجموعاً به صدهزار روایت می رسد، که منجمه از وی صاحبان شش کتاب بزرگ حدیث نیز زیاد روایت کرده اند، و طبق آنچه ابن حجر عسقلانی به نقل از ابن قطان فاسی آورده است، از وی هیچ گونه تدریسی دیده نشده، و امام بخاری ۳۰۸ حدیث در صحیح بخاری و امام مسلم ۶۰۸ حدیث در صحیح مسلم از وی روایت نموده اند، و اسم وی اضافه از ۹۷۴ مرتبه در صحیح بخاری بصورت مکرر آمده است. (۱، ۲ و ۴)

امام قتیبه بن سعید بغلانی از مالک بن انس، لیث بن سعد، عبدالله بن لهیعه، رشیدین بن سعد، داود بن عبدالرحمن عطار، خلف بن خلیفه، عبدالرحمن بن ابی موال، بکر بن مضر مصری، جابر بن مرزوق، عبدالوارث بن سعید، حماد بن زید، عبدالله بن زید بن اسلم، عبدالعزیز بن محمد درآوردی، ابی زبید عَبَثَر بن قاسم، عبدالعزیز بن ابی حازم

مدنی، یزید بن مقدم بن شریح بن هانی، معاویه بن عمار دهنی، جریر بن عبدالحمید ضبی، جنید حجام، حاتم بن اسماعیل مدنی، حجاج بن محمد مصیصی، حرب بن ابی عالیہ، حفص بن غیاث نخعی، حماد بن خالد خیاط، حمید بن عبدالرحمن رواسی، خالد بن زیاد ترمذی، خالد بن عبدالله واسطی، رفاعہ بن یحیی زرقی، سالم بن نوح، سعید بن سلیمان واسطی، ابی الأحوص سلام بن سُلیم، شریک بن عبدالله نخعی، صالح بن موسی طلحی، صفوان بن عیسی زہری، عباد بن عباد مُہلبی، عبدالسلام بن حرب، عبدالکریم بن محمد جرجانی، عبدالواحد بن زیاد، عبدالوہاب بن عبدالمجید ثقفی، عبیدہ بن حمید، عطف بن خالد مخزومی، عمرو بن ہارون بلخی، عمرو بن محمد عَنقَزی، علاء بن خالد قُرَشی، فرج بن فضالہ، فضیل بن عیاض، قاسم بن عبدالله بن عمر عمری، قاسم بن محمد بن حُمَید مَعمری، قَزَعہ بن سوید، ایوب بن نجار یمامی، ایوب بن جابر حنفی، جعفر بن سلیمان ضبعی، ہُشیم بن بشیر، ابی عوانہ وضاح بن عبدالله، عبدالله بن إدريس، عبدالله بن جعفر مدینی، عبدالله بن حارث مخزومی، یعقوب بن عبدالرحمن اسکندرانی، اسماعیل بن جعفر، اسماعیل بن علیہ، اسماعیل بن ابی اویس، ابی ضمیرہ انس بن عیاض، ابی اسامہ حماد بن اسامہ، سُفیان بن عُیینہ، سهل بن یوسف، ابی صفوان عبدالله بن سعید أموی، ابی معاویہ، محمد بن عبدالله أنصاری، کثیر بن سُلیم، عبدالواحد بن زیاد، مُفضَّل بن فضالہ مصری، ابراهیم بن سعید مدنی، حماد بن یحیی أبج، شہاب بن خِراش، عبدالرحمن بن ابی الرجال، عبدالله بن مبارک، عبدالله بن محمد بن ابی یحیی اسلمی سَجَبَل، عبدالله بن نافع صائغ، عبدالله بن وہب، عبدالله بن یحیی توام، عبدالحمید بن سلیمان، ابی ہاشم کثیر بن عبدالله اَبُلّی، کثیر بن ہشام، مجمع بن یعقوب انصاری، محمد بن اسماعیل بن ابی فُذَیک، محمد بن بکر بُرسانِی، محمد بن سلیمان ابن الإصفهانی، محمد بن عبید طَنافِسی، محمد بن ابی عدی، محمد بن فضیل بن غزوان، محمد بن یحیی بن قیس مَاری، محمد بن یزید بن خنیس، مروان بن معاویہ فزارِی، معاذ بن معاذ عنبری، معن بن عیسی قزار، منکدر بن محمد بن منکدر، مُغیرہ بن عبدالرحمن جِزامی، محمد بن موسی فَطِری، نصر بن کثیر سعدي، نوح بن قیس حدانی، عمویس وسیم بن جمیل ثقفی، إسحاق بن عیسی قُشَیری نواسہ دختری داود بن ابی ہند، وکیع بن جراح، ولید بن مسلم، یحیی بن سلیم طائفی، ابی المِحیاء یحیی بن یعلی تیمی، یحیی بن یعلی أسلمی، یحیی بن یمان، یزید بن زُرَیع، یعلی بن شیب مکی، ابی بکر بن شعیب بن جبّاب، ابی بکر بن نافع قرشی صغیر و مردمانی دیگر حدیث روایت نموده، و از او احمد بن حنبل، احمد بن سعید دارمی، ابی بکر عبدالله بن محمد بن ابی شیبہ، محمد بن یحیی ذہلی، علی بن مدینی، نعیم بن حماد، ابوبکر حمیدی، محمد بن عبدالله بن نمیر، یحیی بن معین، یحیی بن عبدالحمید حِمَانی نامبردگان قبل از امام قتیبہ وفات یافتند، بخاری، مسلم، ابوداود سجستانی، احمد بن عبدالرحمن بن بشارنسائی، ابو حامد احمد بن قدامہ بن محمد بن فَرَقَد بلخی، حارث بن ابی اسامہ، ابو خیشمہ زہیر بن حرب، حسن بن عرفہ عبدي، ابو علی حسن بن طیب بن حمزہ شجاعی بلخی، حسن بن محمد بن صباح زعفرانی، موسی

بن هارون بن عبدالله حمال و پدرش هارون بن عبدالله حمال، عباس بن عبدالعظیم عنبري، حمد بن محمد بن زیاد کرمیني، ابو حاتم محمد بن ادريس رازي، ابوزرعه رازي، جعفر بن محمد بن شاکر صائغ، حسن بن سفیان، جعفر بن محمد فریابی، زکریاء بن یحیی سجزي، حافظ عبدان بن محمد بن عیسی مروزي، عبدالله بن احمد بن شبویه مروزي، عبدالله بن زبیر حمیدی، حسن بن طیب بلخی، علی بن طیفور بن غالب نسوی بسطامي، قیس بن ابی قیس بخاری، ابوالعباس محمد بن اسحاق ثقفی سراج، ابراهیم بن اسحاق حرّبي، احمد بن سیار مروزي، حسن بن سفیان نسوی، جعفر بن محمد سَوَّار، إسحاق بن أبی عمران اسفراينی فقیه شافعی، ابو حامد إسحاق بن ابراهیم بن إسماعیل بستی قاضی، ابو یعقوب اسحاق بن ابراهیم بن نصر بشتی نیشابوری، پسرش عبدالله بن قتیبه بن سعید، عبدالله بن محمد بن سیار فرهیانی، علی بن طیفور نسوی، محمد بن یوسف دویری و دَویر یکی از قریه های خراسان است، محمد بن علی الحکیم ترمذی، محمد بن ایوب بن یحیی بن ضُرّیس رازي، محمد بن حمید بن فروه، محمد بن عمر بن منصور بجلی، یعقوب بن شبیه سدوسی، یوسف بن موسی قطان و خلق کثیری دیگر که آخرین کس از آنها زاهد معروف واعظ ابو عبدالله محمد بن فضل بن عباس بلخی بود از وی روایت کرده اند. (۸)

محمد بن سعد در کتاب طبقات از قتیبه بن سعید بطور مختصر یادآوری نموده، و می نویسد: قتیبه بن سعید کنیه اش ابورجاء بلخی است، و از او لیث بن سعد و ابن لهیعه روایت کرده اند. (۷) خیرالدین زرکلی در کتاب اعلام خود می نویسد: قتیبه بن سعید بن جمیل ثقفی مکنی به ابورجاء بغلانی از موالی بوده، و از اکابر رجال حدیث می باشد، موصوف در سال ۱۵۰ هجری قمری مطابق سال ۷۶۷ میلادی در بغلان که یکی از نواحی بلخ است بدنیا آمد، و در عراق سکونت اختیار نمود، از وی بخاری ۳۰۸ حدیث و مسلم ۶۶۸ حدیث روایت کرده اند. نامبرده در سال ۲۴۰ هجری قمری مطابق به سال ۸۵۵ میلادی وفات یافت. (۶)

خطیب ابوبکر بغدادی در تاریخ بغداد می نویسد: احمد بن محمد بن محمد عتیقی از محمد بن مظفر روایت نموده، که گفت: محمد بن عبدالله بغوی (هروی) می گوید: قتیبه بن سعید در خراسان در قریه رستاق که به آن بغلان گفته می شود، وفات یافت، او بعد از سال ۲۲۰ هجری قمری بلخ را ترک کرد، و به بغداد رفت. (۴) امام قتیبه بن سعید بغلانی در روز چهارشنبه در اوائل ماه شعبان سال ۲۴۰ و بنا به گفته مسلم بن قاسم در سال ۲۴۱ هجری قمری به عمر نود یا نود و یک سالگی در همان ولایت بغلان افغانستان وفات یافت، و در همانجا دفن گردید، و تا امروز مرقدش در محدوده شهر نو بغلان پا برجا است. (۹) امام محمد بن حبان بستی در کتاب تقریب الثقات او را در شمار ثقات آورده، و می نویسد: قُتیبَه بن سعید بن جمیل بن طَرِیف بن عبدالله مکنی به ابو رجاء از جمله اتباع

تابعین، مولای ثقیف و از اهالی بغلان بوده است. موصوف فردی مطمئن و قابل اعتماد در روایت حدیث، متبحر در سنن و عالم به علوم بود، و در سال ۲۴۰ هجری قمری وفات یافت. (۳)

احمد بن ابی خیشمه به نقل از یحیی بن معین می گوید: قتیبه بن سعید را ابوحاتم و نسائی ثقة گفته اند، و نسائی کلمه صدوق را نیز بر آن افزوده است. ابوداود می گوید: قتیبه بن سعید در سال ۲۱۶ هجری قمری به بغداد آمد، امام احمد بن حنبل و یحیی بن معین به دیدار او آمدند. ابن خراش می گوید: او صدوق است. ابوحاتم می گوید: قتیبه بن سعید به بغداد آمد، امام احمد بن حنبل به حضور او رسید، و از احادیثی که او روایت کرده بود، از او سوال کرد. و وقتی قتیبه بن سعید به کوفه رفت، ابوبکر بن ابی شیبه و ابن نمیر شبانگاه به حضور او رسیدند، و همیشه با او بودند، و شب تا صبح با او مباحثه علمی می کردند. حمد بن محمد بن زیاد کرمینی می گوید: برایم قتیبه بن سعید گفت: تو در نوشته هایم نه علامت سرخ می بینی که آن علامت (انتقادی) امام احمد بن حنبل بود، و نه علامت سبز می بینی، که آن علامت (انتقادی) علامه یحیی بن معین بود. احمد بن جریر لال به نقل از قتیبه بن سعید می گوید: پدرم برایم گفت: من رسول الله (ص) را بخواب دیدم، که در دست آن حضرت (ص) صحیفه ای بود، گفتم: یا رسول الله! این صحیفه چیست؟ برایم فرمودند: این صحیفه ای است، که در آن اسامی علماء است. گفتم: دست خود را به طرفم بنمایانید، تا در آن بنگرم، که آیا اسم پسر من هم در آن هست، می گوید: در آن نگرستم، و در آن اسم پسر من بود. (۱، ۲ و ۴)

منابع و مآخذ

- ۱- تهذیب التهذیب - جلد چهارم - صفحه ۵۲۱، ۵۲۲ و ۵۲۳ - به شماره ۶۴۹۶ - تالیف حافظ ابن حجر عسقلانی - عربی.
- ۲- سیر أعلام النبلاء مجلد دوم از صفحه ۱۱۳۷ الی صفحه ۱۱۴۲ - طبقه دوازدهم از تابعین به شماره ۱۸۰۹ - تالیف ذهبی - عربی.
- ۳- تقریب الثقات صفحه ۹۹۰ به شماره ۱۱۴۳۷ - تالیف امام محمد بن حبان - عربی.
- ۴- تاریخ بغداد - مجلد چهاردهم - از صفحه ۴۸۱ الی صفحه ۴۸۸ به شماره ۶۸۹۴ - تالیف خطیب ابوبکر بغدادی - عربی.
- ۵- الکاشف - جزء دوم صفحه ۳۸۳ - به شماره ۴۶۰۶ - تالیف امام شمس الدین ذهبی - عربی.
- ۶- اعلام زرکلی - جزء پنجم - صفحه ۱۸۹ - حرف قاف - تالیف خیرالدین زرکلی - عربی.
- ۷- طبقات - جلد هفتم - صفحه ۳۸۸ - تالیف محمد بن سعد - ترجمه - دکتر محمود مهدوی دامغانی - فارسی.
- ۸- تهذیب الکمال - مجلد بیست و سوم - از صفحه ۵۲۳ الی صفحه ۵۳۷ - باب قاف به شماره ۴۸۵۲ - تالیف یوسف مزنی - عربی.
- ۹- سایت اصلاح انلاین مقاله امام قتیبه بن سعید بغلانی - نویسنده پوهنمل دکتور عبدالباری تاریخ نشر جوزای ۱۳۸۹ خورشیدی - فارسی.